

FiKiR

FİKİR

#okumakiyidir

İletişim

Sultantepe Mah.
Cumhuriyet Cad. No 39/1
Fıstıkbağacı İş Merkezi
Üsküdar/İstanbul
editor@fikirktp.com
noktayayin.com

TARİHSEL BİR İNCELEME ALANI OLARAK EDEB

Editörler: Ertuğrul Ökten & Selahattin Polatoğlu

Yayın No: 2
İslam Ahlak Düşüncesi No: 1
ISBN: 978-625-94311-6-1
1. Basım, Ocak 2024

Yayın Yönetmeni: Yusuf Temizcan
Yayına Hazırlayan: Betül Sezgin, Mervener Koçak
Musahhah: Kevser Rabia Mumcuoğlu Bayram
Kapak Tasarımı: Beyza Nur Onurcan
İç Tasarım: Abdullah Fuad Kılınçlı

© Fikir Kitap 2023

Tüm yayın hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek
tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla
çoğaltılamaz.

Baskı ve Cilt

Kitapyurdu Doğrudan Tanıtım, Yenibosna
Merkez Mah. Cemal Ulusoy Cad. No:43
Bahçelievler/İstanbul
kdd.kitapyurdu.com (Sertifika No:40675)

TARİHSEL BİR İNCELEME ALANI OLARAK EDEB

Editörler
Ertuğrul Ökten & Selahattin Polatoğlu

FİKİR

İçindekiler

Önsöz	vii
İslam Dünyasında Katibin Adabına Dair Eserlerin Ortaya Çıkışı, Gelişimi, Muhtevası ve Tarihsel Değeri <i>Selahattin Polatoğlu</i>	1
Edebü't-tabîb Literatürü <i>Levent Öztürk</i>	47
Müzişyenlik "Adab"ı: 15. Yüzyıl ve Öncesi Müzik Risaleleri ve Adab İlişkisi <i>Zeynep Yıldız Abbasoğlu</i>	67
Timurlu Kamusal Alanında Edebin Yansımaları <i>Ertuğrul Ökten</i>	103
Ahmed-i Dâ'î ve Edeb Eserlerinin Osmanlı Okuyucu Çevrelerine Aktarımı <i>Cevat Sucu</i>	151

Rum'un Zarifleri için Hazırlanmış Bir Sufi Tabakâtı Olarak Lâmiî Çelebi'nin <i>Nefhâtü'l-Üns</i> Tercümesi <i>Mustafa Altuğ Yayla</i>	181
Muhtelit Tabakalar ve Negatif İçerikli Adab Metinleri: Osmanlı Kültürel Elitinin Seçkin Refleksleri Üzerine Bir İnceleme <i>İsmail Emre Pamuk</i>	205
Dizin	265

Önsöz

Edeb/adab tarih okumalarında sık görülen bir kavramdır. Davranışlar, toplumsal normlar ve ilişkilerde karşılıklı beklentiler söz konusu olduğunda edeb kapsayıcı ve yaygın bir kavram olarak ortaya çıkar. Hatta açıkça görünür olmadığı zamanlarda bile etkili bir rolü olduğu söylenebilir. Zihinlerde ve davranışlarda belirleyici bir kavram olması onun vazgeçilmezliğine işarettir. İslam medeniyeti tarihi boyunca toplumlarda, kişilerin zihinlerinde neredeyse merkezi bir rol oynadığı, ana düzenleyici fikir/kodlardan biri olduğunu söylemek mümkündür.

Tarih araştırmalarının inceleme alanı olan metinlerde edeb kavramının sık sık kullanıldığını, ancak kullanılırken farklı anlamlara geldiği görülür. Edeb vazgeçilmezliğinin yanı sıra farklı tarihsel anlarda farklı açılardan tecrübe edilmiş görünmektedir. Bu da edeb tarihçi için zor yanlarından birini teşkil eder. Üzerine düşünmeye ve araştırmaya başlayınca edeb tarihçi ya da toplulukların var oldukları ortamların vazgeçilmez boyutlarından biri olduğu açıkça ortaya çıkar. Ancak yine de tarihçilerin öncelikle incelemeye meyyal oldukları diğer konular, örneğin, siyasi tarihin yön verici olay ve kişileri, gündelik hayat,

iklim, sağlık, çevre ile ilgili problemler, entelektüel tarihin temaları, ekonomi tarihi, vb., kaynaklarda kendini daha çok belli eden, daha kolaylıkla görülebilecek konulardır. Edeb ise sanki hep vardır ama inceleme konusu olmak için yeteri kadar elle tutulur bir şey gibi görülmemiştir.¹ Edebin ele gelmezliği onu çalışmanın diğer zor yanlarından biridir.

Elinizdeki çalışma 2019 Ağustosunda İLEM’de yapılan edeb/adab çalıştayında sunulan tebliğlerden hareketle hazırlandı.² Yukarıdaki çerçeveden hareketle edebinin ne olduğuna dair bildiklerimizi biraz daha somutlaştırmak, edebi kendimiz için biraz daha elle tutulur bir şey haline getirmek istedik. Çok çeşitli yerlerde karşımıza çıkan edeb olgusunu farklı alanlardaki görünüşleriyle yakalamayı hedefledik. Aşağıdaki metinlerin oldukça farklı alanlardan olmasının sebebi budur. Sonuçta edebinin farklı tarihsel bağlamlarda mahiyetini anlamak, nasıl işlev gördüğünü incelemek üzere bir araya getirilmiş makalelerden oluşan bu çalışma ortaya çıktı.

Edebin mahiyeti açısından çalıştayın iki sonucu olduğunu söyleyebiliriz. Birincisi, edebinin tarihsel köklerini araştırma ihtiyacı hasıl oldu. Bu noktada özellikle İran

-
- 1 Bunlarla birlikte edeb üzerine zihin açıcı belli başlı bazı çalışmalar olduğunu eklemek gerekir. Bu derlemenin edebe yaklaşımı açısından önemli olanlar için bkz. *Moral Conduct and Authority: The Place of Adab in South Asian Islam*, ed. Barbara D. Metcalf (Berkeley: University of California Press, 1984); Hartmut Fähndrich, “Der Begriff ‘adab’ und sein literarischer Niederschlag”, *Neues Handbuch der Literaturwissenschaft*, 25 cilt, c. 5, Orientalisches Mittelalter (Wiesbaden: Aula, 1990); *Adab and Modernity A “Civilising Process”?* (Sixteenth–Twenty-First Century), ed. Catherine Mayeur-Jaouen (Boston: Brill, Leiden, 2020).
 - 2 “Tarihsel Bir İnceleme Alanı Olarak Edeb/Adab” (İstanbul: İLEM, 22 Ağustos 2019).

dünyasının öne çıktığını gördük. Buna erken İslam dönemi ve öncesinde Hint, Çin, Bizans ve Arap dünyalarında edeb ve ilgili olguların araştırılması da eklenebilir. İkincisi, edebî hayatın birçok alanına uzanan ve bağlama göre farklı tezahür edebilen bir davranış ve değerler kombinasyonu olduğudur. Bu sonuç yeni değildir ama yine de önemlidir çünkü eğer edebî bağlama göre farklı şekillerde tezahür ediyorsa İslam tarihinin farklı alanlarında bu olguyu araştırma zorunluluğu ortaya çıkar.

Literatürde edebî üzerine, yoğunluğu kavramının önemi ile pek de orantılı olmasa da uzun yıllardan beri devam eden sabit bir ilgi olduğu, hatta belki bu ilginin son yıllarda biraz arttığı söylenebilir. Yine de bir kavramsal çerçeve olarak edebî Türkçe literatürde çok da ilgi gören bir alan olduğunu söylemek zordur.³ Edebî çalışmalarında henüz yapılacak pek çok şey var gibi görünmektedir. Elinizdeki çalışmanın bu yolda küçük bir katkı olmasını ümit ediyoruz.

Bu çalışmada edebî ne olduğunu incelerken üç tarihsel alandan örnekler üzerine düşünmeye çalıştık: Abbasi tarihi, Osmanlı tarihi ve Timurlu tarihi. Sonuçta sosyo-kültürel dönüşüm, mekan ve edebî türün (genre) bir araya geldiği bir dizi inceleme ortaya çıktı. Bunları kısaca tanıtmak gerekirse şu söylenebilir:

Selahattin Polatoğlu edebî kavramına ilk örnekleri Emevîlerin sonu Abbasîlerin başında rastladığımız *edebü'l-katib* eserleri üzerinden yaklaştı. 2-9./8-15. yüzyıllar arasında Arapça kaleme alınmış belli başlı eserlere

3 Kavramsal vurgusu ile diğerlerinden ayrılan bir çalışma için bkz. Micah Aaron Hughes, “Edebî ve Medenîlik: Fetih veya Terbiye Olarak Medenîyet” (Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2014).

yoğunlaşan bu çalışma edebe olduğu kadar katipler ve bürokratik dünyaya da ışık tutar. Bu eserlerde katibin donanımı ve işini nasıl yapması gerektiği anlatılırken her eser yazıldığı bağlama göre farklı profesyonel, sosyal, kültürel bileşenleri vurgular. Bu edebî ve ilişkili olduğu olguların zenginliğine güzel bir örnek oluşturmaktadır.

İslam dünyasına ait 10. yüzyıl tıp literatüründen bazı edebî eserlerini inceleyen Levent Öztürk, çalışmasının giriş bölümünde ahlak ve edebî alanlarının iç içe geçmişliğine dikkat çeker. Ele alınan eserlerde iyi bir hekim olmanın şartları sıralanırken hekimin nasıl iyi bir insan olacağına da vurgu yapılır. Bu yaklaşım hekimin toplumla olan sosyal ilişkisini, insana yaklaşımını ve teknik bilgisinin yanı sıra kendi insani/ahlaki gelişimini inceleme konusuna getirir, hatta ideal insan tarifine yaklaşır. Bu eserlerdeki zamane hekimleri hakkındaki eleştiriler, toplumun bir kesitinin (doktorlar ve tedavi ettikleri kişiler) tenkidi yaklaşımına gözlemlenmesi olarak okunabilir.

Zeynep Yıldız Abbasoğlu'nun çalışmasındaki ana mesele 15. yüzyıl ve öncesindeki belli müzik risaleleri ile edebî arasında bir ilişki olup olmadığıdır. Bu risalelerin edebî ile nasıl bir ilişkisi olduğunu anlayabilmek için Abbasoğlu iki şey yapar: 1) Klasik Farsça adab literatüründeki bazı eserleri, 14. ve 15. yüzyıllar Farsça müzik risaleleri ile karşılaştırır. Bu karşılaştırmada müzisyenliğin değeri, müzisyenlerin kişilik özellikleri, müzik eğitimi, meclis adabı, uygun beste ve şiir seçimi gibi kriterleri kullanır. 2) 14. ve 15. yüzyıllar Farsça müzik risalelerindeki meclis adabı ile ilgili kuralların 15. yüzyıl meclis tasvirleriyle örtüşüp örtüşmediklerine bakar. Sonuçta, müzik risalelerinin hem Farsça adab literatürü hem de 15. yüzyıl meclis

tasvirleriyle örtüşükleri sonucuna varır. Bunun pratikteki anlamı şudur: Müzikten adaba, adaptan meclise ve meclisten topluma arasında doğrudan bir geçişkenlik vardır.

Ertuğrul Ökten 15. yüzyılın ikinci yarısı, 16. yüzyılın başında yazılmış bazı Timurlu eserlerinde edebî işlevsel olarak farklı tezahürlerini takip eder. 15. yüzyıl ortasında Hz. Muhammed örneği üzerinden hayattan öte dünyaya uzanan kapsayıcı bir çerçeve olarak kurgulanan edebî, yüzyılın sonuna yaklaşırken toplumsal birlikteliği sağlayıcı bir yapı olarak ileri sürülmüş, 16. yüzyıla geçerken de Timurluların yaşadığı siyasi krize bir çözüm önerisi olmak üzere Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin *Ahlâk-ı Muhsinî*'de formüle ettiği yeni siyaset felsefesinin ana ekseni haline gelmiştir.

Cevat Sucu bölgesel entelektüeller ve okuyucuları üzerinden İslam kozmopolitindeki birikimin Geç Orta Çağ Anadolu'sundaki yerel ihtiyaçlara uygun şekilde aktarılmasını ve buna eşlik eden süreçleri (Türkçenin edebî ve idari bir dil haline gelmesi) tartışır. Bu 13-15. yüzyıl Anadolu'sunda bölgesel bilgi cemaatleri vasıtasıyla yeni bir edebî oluşumu anlamına gelir. Ahmed-i Dâî'nin üç eserini incelemek suretiyle İslam kozmopolitindeki geniş edebî arka plandan beslenerek aktarılan eserlerin 14.-15. yüzyıl Türkofon okuyucuyu kitâbî kültür, görgü kuralları, din ve dil (Arapça ya da Farsça) konularında eğittiklerini ileri sürer. Bu aktarım esnasında oluşturulan eserler yeni bir kültürel bağlam kazanırlar ki bu, kurulan yeni edebî dünyasının vazgeçilmez bir özelliğidir. Tüm bu süreçte seçkinlerden, saray ve sarayın sağladığı himayeden ziyade az eğitimliler (mübtediler) ve yerel okuma cemaatleri; bölgeler ötesi entelektüeller yerine bölgesel entelektüeller ön plandadırlar.

M. Altuğ Yayla'nın çalışması edebe zariflik üzerinden yaklaşır ve Osmanlı toplumunda bir hayat tasavvuruna dönüşen zarifliğin nasıl inşa edildiğine odaklanır. Bu insanın biri kitap kültüründe ve diğeri sosyo-dini hayat alanında görülen iki ekseni vardır: kişilerin kitaplarla kurduğu yoğun ilişki ve tasavvuf. Zariflik inşasının entelektüel kaynağı olarak kitaplar, okuru dönüştürme amacıyla hazırlanan eserlerdir. Yayla bu dönüşümü Lâmiî Çelebi'nin *Nefehâtü'l-Üns* tercümesi üzerinden inceler. Lâmiî asıl metinde olmayan meşâyih-i Rum'u metne dahil edip minhu notlarını ekleyerek okur-metin mesafesini azaltmış ve metni daha cazip hale getirmiş, anlaşılması zor tasavvuf meselelerini de tartışarak okuyucuyu geliştirmeye çalışmış, asıl metne yaptığı belli eklentilerle okur ihtiyaçlarına cevap vermiş, retorik sorular kullanarak muhtemel itikadi ihtilafları çözmeyi ve olası tartışmalara yön vermeyi denemiştir. Bu tarz bir zarifleşme süreci ehl-i sünnet eğilimiyle öne çıkan Nakşibendi tasavvuf yorumunun içselleştirilmesi anlamına gelir ki buna Lâmiî Çelebi'nin yaşadığı 16. yüzyıl Osmanlısı'nda yeni bir edeb yorumu da denebilir.

İsmail Emre Pamuk 16. yüzyıl Osmanlısı'nda sosyo-kültürel dönüşümü ve bu dönüşümün dönem metinlerindeki eleştirel izdüşümünü inceler. Köyden kente göç nedeni ile şehirde varlıkları hissedilen yeni bir grup, kendisini Rumi kimliği ile tanımlayan şehirli bir elitin ilim, edebiyat, zarafet sentezinden oluşan sosyo-kültürel tasavvurlarını -edeb anlayışlarını- zorlamış ve metinlerde izi sürülebilen tepkisel bir tavır geliştirmelerine neden olmuştur. Bu yeni toplumsal dönüşümün en açık gözleendiği mekan 16. yüzyılda ortaya çıkan kahvehanelerdir. Rumilerin kırsal alandan gelenlere tepkileri, Pamuk'un "negatif içerikli adab

metinleri” olarak isimlendirdiği, adaba aykırı hallerin incelendiği bir tür ile tüm eserin tamamen adaba aykırı hal ve durumlara hasredildiği nefsu’l-emr-nâme denilen bir edebi türde anlatılmıştır.

Sayın Cevat Sucu’nun katılımcıları bir araya getirmekteki çabası olmasa bu çalıştay gerçekleşmezdi. İLEM edeb üzerine bir çalıştay fikrini destekleyip hem ona ev sahipliği yaptı hem de organizasyon ve yayın ile ilgili tüm sorumlulukları üstlendi. İLEM ve Fikir Kitap yayın ekipleri, özellikle de Sayın Betül Sezgin ve Sayın Mervenur Koçak, her aşamada büyük destek verdiler ve anlayış gösterdiler. Son olarak, katılımcılar tebliğleri kitaba dönüşürken editörlerin talepleri karşısında sadece pozitif yaklaşım göstermekle kalmadılar, araştırmacı merak ve hassasiyeti ile katkılarını çok daha üst seviyelere çıkarıp kitap ortaya çıkana kadar geçen dört seneyi aşkın dönemde sabırla beklediler. Hepsine derin teşekkürü bir borç biliriz.

Ertuğrul Ökten, Selahattin Polatoğlu
İstanbul, Van 2023